

УДК 94 (477) «17»

ДИТИНСТВО ДО «РЕВОЛЮЦІЙ»

Рецензія: *Сердюк Ігор*. *Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.* Київ: КІС, 2018. 456 с.

Володимир Маслійчук

Харківська державна академія культури
Україна, 61000, м. Харків, вул. Бурсацький узвіз, 4
e-mail: masliychuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6946-7694>

Дослідження Ігоря Сердюка в українському історіографічному полі можна сміливо назвати новаторським і, водночас, класичним. Новаторство уже відображає назва й обрана тема, а обшир джерел і фактографічної доказової бази, подекуди сміливих висновків, показують дуже добру обізнаність Автора з джерелами та літературою, що, будемо відверті, трапляється нечасто. Жвавий стиль Ігоря Сердюка та численні паралелі роблять цю працю легкою для читання та підставою для дискусій.

У центрі уваги дослідника – основа культури, процес соціалізації та набуття цінностей часу, де майбутні зміни лише намічалися, тривалої доби застигlosti, де трансформації не чіткі та малопомітні, розтягнуті та неминучі. Дитина і дитинство та ставлення до цього пе-

ріоду життя у соціумі якнайчастіше постає маркером великих зрушень. У даному разі, у центрі уваги опиняється неоднорідне суспільство Гетьманщини – державного утворення, що проіснувало з середини XVII ст. до 80-х рр. XVIII ст., насправді залишившись зі своїми пережитками на довший час, а за своєю історичною значимістю ставши «наріжним каменем» української історіографії. XVIII ст. – основний час досліджень для пояснення майбутніх численних перетворень.

Важливо буде зазначити, що у соціальних відносинах у Гетьманщині зі стрімкою «аристократизацією» місцевої еліти, основний соціальний зріз, що потрапив під дослідження Ігоря Сердюка є світ «мовчазної більшості», представники нижчих прошарків населення, що зумовлено особливостями джерел: кримінальні справи, метричні книги, дані описів, коли людина часто не говорить сама за себе, а її дані інтерпретують писарі та священники. А у даному виданні, до всього, «більше йдеться про дорослих, ніж про дітей» (с. 389). Та до появи масового й індивідуального письма – це основні застороги та неминучість досліджень для історика.

У Ігоря Сердюка, зважаючи на об'єкт дослідження, хронологією виступає життєвий цикл людини, що вже видно з першого розділу «Вік дитини», який насправді охоплює не лише уявне дитинство від народження до шлюбу, але й ширші антропологічні конотації характерні для всієї праці: сексуальну культуру, батьківство та материнство, медицину (проблему бездітності та лікування), релігійність і побожність (хрещення), ставлення до смертності, речовий світ тогочасного дитинства, економічна складова (найми та праця), проблеми іншування. Тобто, перед нами не вузька специфічна тема – а серйозна спроба пізнання ранньомодерної культури у цілому.

Праця складається з Передмови, Вступу,

дев'яти розділів, Післямови. Зважаючи на охоплені теми, видається, що кількість розділів не є зовеликою і, навпаки, багато в чому полегшує сприйняття. Текст споряджено ілюстраціями та низкою демографічних графіків і таблиць. Власне, істотний брак історіографії з питань дитинства та наявність етнографічних даних пізнішого часу питома примушує дослідника відшукувати численні паралелі та студіювати релігійні тексти, залежати інколи від випадкових джерел.

Перший розділ присвячено віковим рамкам дитинства і дослідник доречно вбачає, що «картина дитинства складається з безлічі унікальних випадків», звідки й диференційованість підходів до дитинства як такого (с. 74-75). Тут треба зазначити, що й даний хронологічний період – час удосконалення й уніфікації церковних та й світських підходів, бо вказування невірному віку та дати щодо дитини, вочевидь, надто характерна риса [2, с. 22-23], яку вперто намагалися долати синодальні практики та світська влада.

Наступний, другий розділ, пропонує демографічну характеристику дитинства (щодо віку, статі та плідності), попри високу народжуваність і кореляцію з сезонами та дотриманням посту, уже від початку дитину в Гетьманщині супроводжували недоїдання, травматизм, складні господарські цикли. Звідси і досить своєрідний рівень приросту населення, усе ж удвічі нижчий ніж «так званий біологічний максимум». Але до чинників, що знижували дітонороджуваність був і вік вступу у шлюб (дещо вищий за дозволений церквою) (с. 177), вочевидь шлюбна поведінка та стратегії укладання шлюбу – важлива тематика для подальших досліджень.

Демографічні характеристики насичені складнішими, незрідка психологічними матеріями, про що йдеться у третьому та четвертому розділах: про бездітність і народження дитини.

У п'ятому розділі досліджується уведення дитини у культурний простір шляхом охрещення. Дуже влучні спостереження Ігоря Сердюка про народну побожність у даному разі та роль священика. Настільки священик дотримувався церковних приписів, часті порушення щодо історій з дітьми щодо хрещення чи поховання – дуже наочні. Напевно роль пастви на цих територіях, «парафіяльна цивілізація» з часів панування Речі Посполитої були доволі потужними, що сприяло загальмованості творення синодальної церкви й уніфікаційним реформам у «Київській митрополії» [3, с. 111-134].

Від народження дитину підстерігали смертельні небезпеки та дитяча смертність, студії щодо неї складають шостий розділ праці. Це один із найскладніших і найважливіших розділів. Розуміння дитячої смертності, однак, вимагає і певних соціальних диференціацій, настільки дійсно воно було одноманітним чи не впливали на нього соціальні поділи та різниця між різними регіонами у Гетьманщині. Це питання існує і щодо доіндустріальної Англії [4]. Це теж важливий привід для дискусії.

Одними із найвдаліших у дослідженні є сьомий і восьмий розділи про «дорослий» (власне, речовий світ) «маленької дитини» та використання дитячої та підліткової праці (здається, основи тогочасних виробничих відносин). Розглядаючи цей розділ узагальнено, варто визнати, що передусім йдеться про доіндустріальну добу, однак уже з появою економічного примусу, можливо часто пов'язаного з шлюбними прагненнями чи небажанням батьків утримувати «маленького дорослого», чи, як пише Ігор Сердюк, батьківською «інвестицією» й елементом соціалізації, а не з накопиченням чи виробничими перспективами.

Останній дев'ятий розділ праці присвячено іншуванню дитини визнання свого як «іншого», долю байстрюків, сиріт і школярів. Маргінальні прошарки – невід'ємна риса спільноти і завдяки саме ставленню до них визначаються основні риси суспільних взаємин, до часів просвітницького бачення ролі виховання й опіки – іншування та засвоєння – є дуже взаємопов'язаними.

Що впадає в око у цій роботі – це не уникнена у разі студій над дитинством дискусія та певна залежність дослідника від творів Філіпа Ар'єса – непересічного французького історика, чий твори про смерть та дитину за «старого ладу» спричинили чимало дискусій, що Ігор Сердюк не оминає у своїй праці. Так само, беручи назву для своєї роботи «маленький дорослий» з визначення «дитини за Старого ладу» Філіпа Ар'єса [1]. Напевно емоційний стиль викладу Ар'єса справив вплив на Автора. Основні праці французького історика однак написані у 60-ті – 70-ті рр. ХХ ст., не втративши актуальність, вони час від часу наштовхуються на підтримку чи загальне заперечення. Зосередження довкола цих питань ще раз підкреслюють «класичність» праці та певне несприйняття дослідником новітніх теоретичних побудов, у яких з тяжінням до психоаналізу та деконструкції бракує опертя на тексти джерел.

Досить складно визначити і появу чи відсутність емоцій, особливо щодо батьківства та

материнства. В європейському контексті – даний час доба переходу, збільшення ролі батька, поява розуміння батьківської (материної) любові, а Лоренс Стоун вважає, що саме період XVI-XVIII ст. – є часом появи «афективного індивідуалізму», коли родинні відносини та ставлення до дітей набувають неминучої емоційності [5, р. 172-179]. Між тим, Автор визнає, що вивчення емоційної складової – справа майбутнього (с. 260). Незрідка представники спільноти, яку описує Ігор Сердюк, виглядають на диво емоційними, а інколи позбавленими певних рис. Важливим є і факт наголошення на патріархальності тогочасного суспільства, що визначає ставлення до різних статевих і вікових груп.

Післямова – висновки Автора. Ігор Сердюк визнає, що дитина та виховні практики в Гетьманщині залишилися у «компетенції традиційного суспільства», імперія з просвітницькими новаціями зачепила те дитинство лише «скраєчку» (с. 301), але до часу скасування козацької автономії та проведення уніфікаційних реформ Катериною Другою такі означення напевно б пасували до будь якої з європейських околиць Російської імперії, успіх Просві-

тництва не виходив поза межі столиць.

Попри усі ці, дискусійні зауваження – книжка Ігоря Сердюка визначний дослідницький доробок і значний внесок не лише в історіографію, але й приклад видатної міждисциплінарної спроби, не вичерпаність, а радше шлях для подальших студій. Ці студії мабуть мають бути націленими на те, як висвітлена спільнота попала під рішучі трансформації уже наприкінці XVIII ст., коли для сучасного нам історика книжку Філіппа Ар'єса замінює книжка Мішеля Фуко.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при старом порядке/ Пер. с франц. Я.Ю. Старцева при участии В.А. Бабинцева. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. 416 с.
2. Романова О. Контроль за дитячою сповіддю та визначення віку парафіян (за матеріалами сповідних розписів Київської митрополії XVIII ст.) // Болховітіновський щорічник 2008. Київ, 2009. С. 22-26.
3. Яременко М. Перед викликами уніфікації та дисциплінування. Київська православна митрополія у XVIII ст. Львів: В-во УКУ, 2017. 272 с.
4. Finlay R. Differential Child Mortality in Pre-industrial England: The Example of Cartmel, Cumbria, 1600-1750 // *Annales de Demographie Historique*, 1981. P. 67-79.
5. Stone L. *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*. London, 1990. 432 p.

Надійшла до редакції 04.04.2018 р.